

ΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ*

Μακαριώτατε,
Κύριε Πρότασι,
Κυρίαί και Κύριοι,

Συνήθεια ωραιότατη επεκράτησεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ ὅπως και οἱ Ὑφηγηταί ἀρχωνται τῶν παραδόσεων αὐτῶν δι' ἐναρκτηρίου καλουμένου μαθήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ πραγματεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέματα γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος, ἀναγόμενα εἰς τὰ μαθήματα, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία ἔχει ἤδη εἰς αὐτοὺς ἐπιτραπή. Τὴν ὡραίαν ταύτην συνήθειαν ἐπιθυμῶν και ἐγὼ νὰ διατηρήσω προανήγγειλα ὅτι θ' ἀφιερῶσω τὴν πρώτην ταύτην ὥραν τῶν παραδόσεων μου εἰς τὸ νὰ παράσχω εἰς ὑμᾶς γενικὴν τινα εἰκόνα τῶν σημερινῶν κατευθύνσεων τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, νὰ διαγράψω τοὺς διανοιγέντας ὀρίζοντας και σημειῶσω τὰ ἐπιτελεσθέντα δῆματα ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Π. Δ. κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας.

Πρὶν εἶτι εἰς τὸ θέμα εἰσέλθω ὀφείλω νὰ ἐκφράσω θερμὰς τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, τὴν κατατάξασάν με εἰς τὸ διδακτικὸν αὐτῆς προσωπικόν.

Ἄλλ' ἐν τῇ ὡραίᾳ ταύτῃ τοῦ βίου μου στιγμῇ εὐγνώμονα στρέψω τὴν μνήμην μου και ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τε τοὺς ἀποθανόντας γονεῖς μου και πρὸς τοὺς προσφιλεῖς καθηγητάς μου, ἡμετέρους και ξένους, προσέτι δὲ πρὸς πάντας ἐκείνους, ὅσοι ὀλικῶς με ὕπεσθη-ριζαν και ἐβοήθησαν κατὰ τὰ ἔτη τῶν σπουδῶν μου.

Ἀναλαμβάνων ὡς ὕφηγητῆς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης και Ἑρμηνείας τῆς Π. Δ. δὲν δύναμαι ἢ και ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ν' ἀποτίσω τὸν ὀφειλόμενον φόρον εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν τελευταῖον διδάξαντα τὰ μαθήματα ταῦτα ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ ἀλησιμόνητον Καθηγητὴν μου Νικόλαον Παπαγιαννόπουλον, ὅστις σὺ μόνον πρῶτος αὐτὸς με ἐχειραγώγησεν εἰς τὴν ἐπι-

* Ἐναρκτήριον μάθημα γενόμενον τῇ 20ῃ Νοεμβρίου 1931.

[Σημ. Ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἐνταῦθα βιβλιογραφίᾳ ἐκάστου θέματος ἐσημειώθησαν μόνον τὰ σπουδαιότερα τῶν νεωτέρων ἔργων.]

στήμην τῆς Π. Δ. ἀλλὰ καὶ μετὰ πατρικοῦ ἐνδιαφέροντος παρηκολούθει τὰ δῆματά μου ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Ῥιζαρσίῳ Σχολῇ φοιτήσεώς μου μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, πλείστην δ' ἔσπην ἐπ' ἐμὲ ἐπίδρασιν ἐξήσκησεν ὥστε νὰ τραπῶ ἐπὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Δ. "Ἄς εἶναι οἱ λόγοι οὗτοι ὡς ἐν ἄπλουν ὑφειλόμενον μνημόσυνον μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον.

Μακαριώτατε,

Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,

Ὡς πάσα ἐπιστήμη ἐν τῇ ῥοῇ τοῦ χρόνου καὶ τῇ ἐξελίξει τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως δὲν παραμένει στάσιμος ἀλλ' ἐξελίσσεται, οὕτω καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς Π. Δ. ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς ὑπέστη ἀναγκαιῶς τὴν ἐξέλιξιν κατὰ διαφόρους φάσεις. Βεβαίως ὁ σκοπὸς αὐτῆς παρέμενε πάντοτε ὁ αὐτός, ἡ κατανόησις τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., αἱ μέθοδοι ὅμως αἱ ὀδηγοῦσαι εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὁ ὀρίζων τῆς ἐρεῦνης καὶ ἡ θέσις τῶν προβλημάτων μετεβλήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ. Ἰνα ὅμως ἐνοήσωμεν τὴν σημερινὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισκοπήσωμεν πάσας τὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, ἀρκεῖ ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς ἀμέσως προηγουμένης μεγάλης ἐποχῆς, ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἐποχῆς τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.

Ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ὀρθολογισμοῦ εἶχεν ἀρχίσει ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔρευαν τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ J. Astruc (1753)¹, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας περὶ πηγῶν θεωρίας τῆς Πεντατεύχου, μέχρι τοῦ J. Wellhausen (μέσα 19ου αἰ.) ὀλόκληρος ἡ περίοδος τοῦ ἐνὸς τούτου αἰῶνος πληροῦται μὲ τὰς προσπάθειάς πρὸς κριτικὴν φιλολογικὴν ἀνάλυσιν ἰδίως τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου καὶ συγκρότησιν θεωρίας περὶ τῆς συστάσεως τῶν βιβλίων τούτων. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἐνὸς τούτου αἰῶνος τέσσαρες θεωρίαι διευτυπώθησαν ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου, ἡ ἀρχαιοτέρα θεωρία τῶν πηγῶν, ὑποστηρικθεῖσα ἰδίως ὑπὸ τοῦ J. Eichhorn² καὶ K. Ilgen³, ἡ θεωρία τῶν τεμαχίων, ἀντιπρο-

1. J. Astruc: Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s' est servi pour composer le livre de la Genèse 1753.

2. J. Eichhorn: Einleitung in das A. T. 1780.

3. K. Ilgen: Die Urkunden des jerusalemischen Tempelarchives in ihrer Urgestalt 1798.

σωπευθεῖσα ἰδίως ὑπὸ τοῦ De Vater ¹, ἡ θεωρία τῆς συμπληρώσεως, ὑποστηριχθεῖσα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Fr. Tuch ² καὶ τέλος ἡ νεωτέρα θεωρία τῶν πηγῶν διατυπωθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ H. Hupfeld ³. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τὰ βιβλία τῆς Πεντατεύχου ἀποτελοῦνται ἐκ τεσσάρων πηγῶν τῆς Γιαχβικῆς (=J), τῆς Ἐλωχειμικῆς (=E), τῆς Δευτερονομικῆς (=D) καὶ τῆς Ἰερατικῆς (=P), αἵτινες ὑπὸ διασκευαστοῦ συνηνώθησαν εἰς ἓν ὅλον. Ἡ θεωρία αὕτη προσεῖλκυσε ἀμέσως πολλοὺς ἐρευνητάς. Διαφορὰ ὅμως μεταξὺ τῶν ἀποδεχομένων αὐτὴν ὑφίστατο κυρίως ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν πηγῶν καὶ τὴν χρονικὴν αὐτῶν σειρὰν. Ἄλλ' ἐνῶ τὴν P πηγὴν, ἣτις κυρίως περιέχει νομικὰς διατάξεις, ἐθεώρουν γενικῶς ὡς μίαν τῶν ἀρχαιότερων πηγῶν, ἤρχισαν ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τοῦ J. Wellhausen δύο τῶν μεγαλυτέρων κριτικῶν ὁ K. Graf καὶ ὁ A. Kuenen νὰ ὑποστηρίζωσιν ὅτι ἡ ὡς μία τῶν ἀρχαιότερων πηγῶν ἐκλαμβανομένη Ἰερατικὴ πηγὴ εἶναι ἡ νεωτέρα πασῶν. Τῆς θέσεως ταύτης ὑπέρμαχος ἐγένετο ὁ J. Wellhausen, ὅστις ἐν τῇ πολυκρότῳ αὐτοῦ βιβλίῳ Geschichte Israels, τῇ ἐκδοθέντι τῇ 1878, γνωστῇ εἰς τὰς μετὰ ταῦτα ἐκδόσεις ὑπὸ τὸν τίτλον Prolegomena zur Geschichte Israels, μετὰ θαυμαστῆς δεξιότητος καὶ σπανίας δξυσίας προσεπάθησε ν' ἀναδείξῃ τὴν Ἰερατικὴν πηγὴν ὡς τὴν νεωτάτην καὶ νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον πασῶν τῶν πηγῶν, δημιουργῶν οὕτω θάσιν, ἐφ' ἧς ἐμελλε νὰ οἰκοδομησῇ τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς Ἰσραηλ. Θρησκείας. Ὁρμώμενος ἐκ τῶν βιβλίων τῶν προφητῶν ἔθηκε τὴν μὲν ἀρχαιότεραν πηγὴν, τὴν J, περὶ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος π.χ., τὴν E περὶ τὰ μέσα τοῦ 8 αἰ. π.χ., τὴν D συνεταύτισε πρὸς τὸ ἐν τῇ ναφ τοῦ Σολομῶντος ὑπὸ τοῦ Hilkia εὑρεθὲν βιβλίον ⁴, ἐπὶ τῇ θάσει τοῦ ὁποῦ ἐγένετο ἡ θρησκ. μεταρρυθμίσις τοῦ Ἰωσία (621 π.Χ.), πάντα δὲ τὰ μεγάλα τμήματα τῶν νομικῶν διατάξεων τῆς Πεντατεύχου ("Ἐξοδ. 25--40, ὁλόκληρον τὸ Λευϊτικόν, Ἄριθ. 1--10 ἐξ) μετὰ τῶν σχετικῶν διηγήσεων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν P πηγὴν, κατεβίβασεν εἰς τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους. Ὁλόκληρος ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο συνδεδεμένη μετὰ λεπτομερεστάτης καὶ ἐπιμελεστάτης ἀναλύσεως τῶν πηγῶν. Εὐνόητον ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ J. Wellhausen τεθεῖσα αὕτη θάσις οὐδένα κλάδον τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ.

1. J. De Vater: Commentar über d. n. Pentateuch 1802 - 1805.

2. Fr. Tuch: Commentar über die Genesis 1838.

3. H. Hupfeld: Die Quellen der Genesis und die Art ihrer Zusammensetzung 1853.

4. Πρῶτος ὁ De Weite (1805) ὑποστήριξεν ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο δέον ν' ἀναζητηθῇ ἐν τῇ Δευτερονομίῳ.

ἀνεπηρέαστον ἄφησεν. Ἰδίως ἢ τότε καλουμένη Θεολογία τῆς Π. Δ. ὑπέστη σφοδρὸν τὸν ἀντίκτυπον τῆς νέας ταύτης θέσεως. Τὸ βιβλίον τοῦ J. Wellhausen ἐπέφερε τότε ἀληθῆ ἀναστάτῳσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ σημειώνει πράγματι μεγάλην καμπὴν ἐν αὐτῇ, ταχέως δὲ ἡ θεωρία αὐτοῦ προσεῖλκυσε πλείστους καὶ ὀνομαστοὺς ἐρευνητὰς καὶ τῶν τότε καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων. Οὐδεμίᾳ θεωρίᾳ ἔσχε τόσῃν διάδοσιν καὶ ἐδέσποσε τόσον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὅσον ἡ θεωρία αὐτῆ. Ὑπὸ πολυαριθμῶν ὀπαδῶν καλλιεργηθεῖσα προήχθη περαιτέρω. Ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις οὐ μόνον ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἄλλα βιβλία τῆς Π. Δ. ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ βιβλία τῆς Πεντατεύχου κατέστη λεπτομερεστάτη. Ἡ φιλολ. κριτικὴ εἶναι τὸ κύριον γνῶρισμα τῆς Σχολῆς τοῦ Wellhausen. Ἰδίως τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης τῆς Σχολῆς ταύτης. Ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτῃ ἐργασθεῖσα ἡ σχολὴ τοῦ Wellhausen ἐπετέλεσεν ἀναμφιβόλως μεγάλα, πολλὰ τῶν ὁποίων παραμένουσι κτῆμα ἀναφαίρετον τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν πηγῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς χρονικῆς αὐτῶν σειρᾶς, αἱ δύο αὗται ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν κλάδων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ., εἶναι οἱ ἀξιολογώτεροι καρποὶ τῆς σχολῆς ταύτης. Τὰ πορίσματα τῆς μεγάλης ταύτης ἐργασίας πρόκεινται ἡμῖν συστηματοποιημένα εἰς τὰ δύο μεγάλα πολύτομα ὑπομνήματα εἰς δλόκληρον τὴν Π. Δ., τὸ ἐν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ W. Nowack φερόμενον καὶ τὸ ἕτερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ K. Marti¹.

Παρὰ ταῦτα ἡ κατευθύνσις αὕτη τῆς σχολῆς ταύτης ἐνέκλειε καὶ κινδύνους. Ἡ φιλολ. κριτικὴ καταλαμβάνουσα τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης παρημποδίζε τὴν ἀνάπτυξιν παντοίων ἄλλων σπουδαίων ζητημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν ἰδίως τῆς φιλολογίας καὶ θρησκείας, οὕτως ὥστε δλόκληροὶ κλάδοι τῆς Π. Δ. ἐκινδύνεον νὰ παραμείνωσιν ἀνανάπτυντοι Αἱ ἱστορικαὶ ἀφ' ἑτέρου προϋποθέσεις, ἀφ' ὧν ὠρμῶντο πρὸς ἀποτελέσειν ἐνιαίας εἰκόνας τῆς ἐξελιξέως τοῦ Ἰσραὴλ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνάγκης ὑποκειμενικαί, ἐν πολλοῖς δ' ἐπηρεασμένα καὶ ὑπὸ τῶν συμπερασμάτων τῆς φιλολ. κριτικῆς, διότι ἔλειπε τότε ἡ εἰκὼν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν γειτονικῶν πρὸς τὸν Ἰσραὴλ λαῶν τῆς ἀρχαίας ἀνατολῆς. Οὕτω λ.χ.

1. Ἐτερον ἐπίσης μέγα ἔργον, προερχόμενον ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης, λαϊκώτερον ὅμως χαρακτῆρα φέρον, εἶναι ἡ εἰς 4ην ἡδὴ ἐκδοσιν προκειμένη μετάφρασις τῆς Π. Δ. ὑπὸ τοῦ E. Kautzsch μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων εἰς ἕκαστον βιβλίον: Die Heilige Schrift des Alten Testaments Tübingen 1922.

ὄριζον τὴν γένεσιν τῶν διαφορῶν θρησκ. ἰδεῶν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰς ὃν ἀπέδιδον τὴν σύστασιν τῶν φιλολογικῶν μνημείων, ἐν οἷς διὰ πρῶτὴν φορὰν ἐμαρτυροῦντο αἱ θρησκ. ἰδέαι. Ἡ ἔλλειψις τῆς γνώσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὴν ἄχαριν προσπάθειαν νὰ κατανοήσωσι τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν βιβλίων. Εὐνόητον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ καταστάσει προβλήματα σπουδαῖα τῆς ἱστορίας, τῆς φιλολογίας, τῆς ἐξελιξέως τῆς θρησκείας δὲν ἦτο δυνατόν ἐπὶ τάπητος νὰ τεθῶσιν, ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἦτο δυνατόν τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. νὰ κατατάξωσιν εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ κατανοήσωσιν αὐτὰ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν τότε πολιτισμὸν τῶν περιόικων λαῶν, διότι ἀκριβῶς τὸ πλαίσιον τοῦτο ἔλειπεν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς Ἰσραηλ. θρησκείας ὁ Wellhausen ἔσυρεν εἰς μέσον τὴν προἰσλαμικὴν θρησκείαν τῶν Ἀράβων, γενόμενος οὕτω ὁ πρόδρομος τῆς ὀλίγον βραδύτερον ἐφαρμοσθείσης ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Π. Δ. ἱστορικῆς καὶ συγκριτικῆς μεθόδου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ θάσις δὲν ἦτο ἰσχυρά, οὐ μόνον ἕνεκα τῆς μονομερείας, καθ' ὅσον εἰς μέσον ἤγετο πρὸς σύγκρισιν μία μόνον θρησκεία, ἀλλὰ κυρίως διότι τὸ ἐπίπεδον ταύτης ἦτο πολὺ κατώτερον τοῦ πεδίου, ἐφ' οὗ ἴστατο ἡ Ἰσραηλ. θρησκεία. Πόσον ἐπικίνδυνος ἀπέβαινε ἡ σύγκρισις αὕτη καταφαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι πάσας τὰς ὑψηλὰς θρησκ. ἰδέας ἡ σχολὴ τοῦ Wellhausen κατεβίβαζεν ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον πρὸς τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους, διότι ὠρμᾶτο ἐξ ἀτελεστέρων θρησκείων. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀφηνεῖ ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν κριτικὴν. Πλήθος λ.χ. ψαλμῶν ἕνεκα ἀπλῶς τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν θρησκ. περιεχομένου κατεβίβαζον εἰς τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους. Τοιοῦτοι κίνδυνοι ἦσαν ἐμφανεῖς ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμφανίσεως τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen, μερὶς δὲ τις ἀντίδρα κατὰ τοῦ καταβίβασιμῶν πλείστων τεμαγίων τῆς Π. Δ. εἰς τοὺς μετὰ τὴν Βαβυλωνίων αἰχμαλωσίαν χρόνους.

Ἄλλ' εὐτυχῶς δύο ἐπελθόντα γεγονότα, ἡ ἴδρυσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Θρησκευτολογικῆς καλουμένης Σχολῆς καὶ ἡ γνῶσις τῶν πολιτισμῶν τῶν περιόικων πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐξουδετέρωσαν τοὺς κινδύνους τούτους, ἔδωκαν δὲ εἰς τὴν ἐπιστήμην τὸ θεμέλιον, οὗτινος ἐστερεῖτο ἡ σχολὴ τοῦ Wellhausen καὶ ἐπέφερον τὴν νέαν τροπὴν τῆς ἐπιστήμης. Ἀπέναντι τοῦ ὑπερτονισμοῦ τῆς φιλολ. κριτικῆς ἤρχισαν ἀπὸ τῆς πρὸτελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος νὰ τονίζωσι τοὺς κινδύνους τῆς μονομερείας τῆς

φιλολογ. κριτικῆς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δ' ἔπειτα τῆς θρησκευολογικῆς Σχολῆς νὰ ζητῶσιν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Π. Δ. τὴν ἐφαρμογὴν αὐστηρᾶς ἱστορικῆς μεθόδου ἰδίως εἰς τὰ προβλήματα τῆς Ἰσραήλ. Θρησκείας, ἅτινα προσεπάθουν νὰ λύσωσιν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν. Δὲν ἐζήτησαν τὴν ἀπόρριψιν τῆς φιλολ. κριτικῆς, ἀλλ' ἐθεώρουν αὐτὴν μόνον ὡς προπαρασκευαστικὸν στάδιον, θέτοντες εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης τὰ ἱστορικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐλαχίστην κατ' ἀρχὰς ἀπήχησιν ἔσχον ἐν τῇ σπουδῇ τῆς Π. Δ., οὐ μόνον διότι ἡ φιλολ. κριτικὴ εὐρίσκειτο τότε ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς καὶ εἶχε πράγματι ἐπιφέρει μεγάλα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ κυρίως διότι τὸ ὕλικόν ἔλειπεν ἀκόμη, ἔλειπε δηλ. ἡ γνῶσις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν περιόικων πρὸς τὸν Ἰσραήλ λαῶν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, ἕνα καταταχθῶσι καὶ τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. εἰς τὸ γενικὸν ἱστορικὸν πλαίσιον καὶ βλαστήσῃ οὕτω ἡ ἱστορικὴ μέθοδος ἐν τῇ σπουδῇ τῆς Π. Δ. Ἡ ὅλη γνῶσις ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς περιωρίζετο εἰς τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. καὶ τὰς εἰδήσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἡ Ἀσσυριολογία εὐρίσκειτο τότε ἔτι εἰς τὰ σπάργανα καὶ ἡ Αἰγυπτιαλογία μόλις εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναφαίνηται. Ἡ κίνησις αὕτη εὐκόλως θὰ κατεπνίγετο, ἐὰν δὲν ἐδίδοτο νέα ὄθησις, ὀδηγήσασα εἰς τὴν νίκην, ἐκεῖθεν ὅθεν ἀκριβῶς ἀνεμένετο, ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς δῆλον ὅτι σκαπάνης. Αἱ περίφημοι ἐπιστολαὶ τῆς Tell-el Amarna, ἀνακαλυφθεῖσαι τῷ 1887, ἐννέα μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ γνωστοῦ ἡδῆ βιβλίου τοῦ Wellhausen, ἔχουν τὸ πρῶτον ἰσχυρὸν φῶς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν τῆς ἀνατολῆς. Ἡ σημασία ὅμως αὐτῶν διὰ τὴν Π. Δ. δὲν ἐγνώσθη, δυστυχῶς, εὐθὺς ἀμέσως. Ἡ Ἀσσυριολογία καὶ Αἰγυπτιαλογία ἠγωνίζοντο τότε τὸν ἀγῶνα τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτῶν ὡς ἐπιστημῶν καὶ δὲν ἦτο τότε δυνατόν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἐρεύνης αὐτῶν νὰ περιλάβωσι καὶ τὴν Π. Δ., ὡς τοῦτο βραδύτερον ἔπραξαν. Ἐπρεπε πρῶτον νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ εὐρήματα, νὰ γνωσθῶσιν ἐν μεγάλῃ ἐκτάσει οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ν' ἀναπτυχθῶσιν ἡ Ἀσσυριολογία καὶ ἡ Αἰγυπτιαλογία εἰς ἐπιστήμας διὰ νὰ θίξῃ πλέον τὸ νέον πνεῦμα καὶ τὴν Π. Δ. Τὰ ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως εἰς φῶς ἀχθέντα πολυάριθμα εὐρήματα ἱστορικοῦ, διηγηματικοῦ, θρησκευτικοῦ, τελετουργικοῦ νομικοῦ περιεχομένου, ἔδωκαν πλέον τὸ ὕλικόν πρὸς τὴν ἀρχαιότερον ἀρξαμένην κίνησιν τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Π. Δ. Τὸ ρεύμα πρὸς τοιαύτην κατεύθυνσιν κατέστη ταχέως ἰσχυρὸν, ὑποδοθηθὲν μεγάλως ὑπὸ τῆς ἀναπτυχθείσης θρησκευολογικῆς

Σχολής. Τὰ προβλήματα τῆς φιλολ. κριτικῆς δὲν παραμελοῦνται ἐντελῶς, ζήτητοπιζονται ὅμως ἐν τῆς πρώτης γραμμῆς καὶ ἀντ' αὐτῶν εἰσέρχονται τὰ ἱστορικὰ ζήτῃματα, τὰ προβλήματα τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἰσραηλ. φιλολογίας, τῆς θρησκείας, τῆς ἀρχαιολογίας. Οὕτω δὲ προσεπάθουν τώρα νὰ καθορίσωσι τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ὁλοκλήρου τοῦ Ἰσραηλ. πολιτισμοῦ κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐκφάνσεις. Πρὸς τοῦτο ἔθετον ἐπὶ τάπητος ὁλόκληρον τὸ πολυάριθμον ὕλικόν, τὸ ὅποιον προσέφερον τώρα ἀφθόνως τὰ ἐκσκαφέντα ἐδάφη τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας, τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου καὶ βραδύτερον τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς χώρας τῶν Χεττιτῶν. Ὁλόκληρος ὁ Ἰσραηλ. πολιτισμὸς ἐτίθετο διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ γενικῇ πλαισίῳ τῶν πολιτισμῶν τῆς ἀρχαίας ἀνατολῆς, τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. κατενοοῦντο πλέον ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγράφησαν. Τώρα καθίστατο δυνατὸν ν' ἀνευρεθῶσιν αἱ τυχόν ἐπιδράσεις τῶν ξένων πολιτισμῶν ἐπὶ τοῦ Ἰσραηλ καὶ καθορισθῇ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Οὕτω τὴν περίοδον τῆς φιλολογ. κριτικῆς διεδέχετο περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἢ ἐποχῆ τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ἢ ἐκφραστικώτερον ὁ αἰὼν τῆς προσθίας Ἀνατολῆς, ὡς ὠνόμασεν αὐτὸν εὐστόχως ὁ Η. Gressmann ¹.

Ἄλλ' ὁ υπερβάλλον ἐνθουσιασμὸς, ὅστις πᾶσαν νέαν εὔρεσιν ἐν ἀρχῇ συνοδεύει παρακαλῶν τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν ἔρευαν, δὲν ἔλειπε καὶ ἐνταῦθα προσερχόμενος ἐκ τῆς εἰς ἐπιστήμην πλέον διαμορφωθείσης Ἀσσυριολογίας. Ἐν τῇ γενικῇ δηλονότι τούτῳ πλαισίῳ τιθεμένη ἡ Π. Δ. ἀπετέλει ἀντικείμενον καὶ τῶν Ἀσσυριολόγων, οἵτινες πολλαχῶς μεθ' ὑπερβάλλοντος ζήλου ἔσυρον τὴν Π. Δ. εἰς τὸ μέσον τῆς ἐρέυνης πρὸς εὔρεσιν Βαβυλωνιακῶν ἐπιδράσεων, ἅς τινὰς ζωηρῶς ὑπεγράμμιζον. Ἐν τῇ ὀρμῇ αὐτῆς καὶ τῇ μέθῃ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα εἶχον ἐπιτελέσει ἡ νεαρὰ τότε Ἀσσυριολογία, βοηθημένη καὶ ἐκ τῆς θαθείας ἐντυπώσεως, ἣν εἶχον ἐμποιήσει παράλληλοι πρὸς τὴν Π. Δ. ἐκλαμβανόμενοι Βαβυλωνιακαὶ διηγήσεις καὶ νομοθεσίαι, ἰδίως δὲ ὁ περίφημος κώδιξ τοῦ Hammurapi, προσέβλεπε τὸν Ἰσραηλ. πολιτισμὸν ὡς ἀπλοῦν κλάδον τοῦ Βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ. Τῆς γνώμης ταύτης ὑπέρμαχος ἐγένετο ἡ σχολὴ τοῦ περιφήμου Ἀσσυριολόγου Fr. Delitzsch, ζήτησαντος καὶ εἰς τὸν λαὸν τὰς ἰδέας ταύτας νὰ μεταδώσῃ, ἅς τινὰς ὑπερέβαλεν ἡ παμβαβυλωνιακὴ ἀποκληθεῖσα σχολὴ ἑτέρου Ἀσσυριολόγου τοῦ Η. Winckler, ἥτις εἰς δόγμα εἶχεν ἀγάγει διὰ τὴν σπουδὴν τῆς

1. H. Gressmann Die Aufgaben der Alttest. Forschung. Giessen 1924 σ. 8.

Π. Δ. τὸ extra Babyloneim nulla salus. Αἱ ἄκραι αὐται γινῶμαι τῶν Ἀσσυριολόγων ἡγεῖρον θύελλαν σφοδρῶν συζητήσεων μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Δ. Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τούτων ὑπῆρξεν ὅτι μερὶς τις ἤχθη ταχέως εἰς τὴν ἄρνησιν οἰασθήποτε ξένης ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Ἰσραήλ. Εἰς τούτους ἀνήκον ἐκεῖνοι οἱ συντηρητικοὶ καλούμενοι, οἵτινες ἐθεώρουν ἐπικίνδυνον πρὸς τὴν θεοπνευστίαν τῆς Π. Δ. τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen, χωρὶς νὰ κατανοήσωσιν ἐξ ἀρχῆς πόσον ἐπικινδυνωδέστερα ἦτο ἡ μέθοδος αὐτῆ ἐκείνης, ἣν ἐφοβοῦντο. Ἐτερον ἀποτέλεσμα τῶν σφοδρῶν ἐκεῖνων διαμαχῶν ἦτο ὅτι ἡ σφοδρότης αὐτῶν καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν συζητήσεων εἰς ὀλίγα μόνον σημεῖα, τὰ συμπεράσματα τῆς λύσεως τῶν ὁποίων ἐπεξέτεινον ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Π. Δ., δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἤρεμον καὶ ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν συστηματικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ ὕλικου τῆς Π. Δ. διὰ νὰ καθορισθῇ τὸ ξένον καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ Ἰσραήλ. πολιτισμοῦ, καὶ συστηματοποιηθῶσι τὰ συμπεράσματα. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ χρόνος παρήρχετο καὶ τὰ εὐρήματα ἐπολλαπλασιάζοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς σχέσεως τοῦ Ἰσραήλ πρὸς τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς ἔβαινεν ἐπὶ ἀσφαλεστέρας θάσεως, ἀπαλλασσομένη βαθμιαίως τῶν προκαταλήψεων ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ υπερβάλλοντος ζήλου ἀφ' ἑτέρου. Μετὰ τὴν πάροδον τῆς ὀξείας ἐκείνης φάσεως νηφαλιώτερον πνεῦμα ἐπεκράτησε καὶ ἡ ἱστορικὴ μέθοδος διεισέδυσεν εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς Π. Δ. Ἡ τοιαύτη πλέον ἐπικρατήσασα τροπὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Π. Δ. οὐδένα κλάδον ἀνεπηρέαστον ἄφησεν. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορικῆς καὶ θρησκευτολογικῆς ἐρέυνης νέοι ὀρίζοντες διανοίγονται, νέοι κλάδοι διαμορφοῦνται, ὡς θὰ ἴδωμεν, οἱ δὲ παλαιοὶ λαμβάνουσι πλέον ἱστορικὸν χαρακτῆρα. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τῆς λύσεως τῶν διαφόρων ἱστορικῶν, θρησκευτικῶν, ἀρχαιολογικῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐστηρᾶς ἱστορικῆς μεθόδου ἐργάζεται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἰδίως τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ σήμερον ἡ ἐπιστήμη. Ὅ,τι ἐν τῇ κατεύθυνσει ταύτῃ ἐπετεύχθη εἶναι μέγα. Ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν βραχείαν ταύτην περιόδου ἀναπτυχθείσης φιλολογίας εἰς βλους τοὺς κλάδους δεικνύει τὰς μεγάλας προσόδους. Ἡ ἐργασία ὅμως δὲν ἔληξεν. Τὸ ἔδαφος τῆς προσθίας Ἀνατολῆς καὶ Αἰγύπτου καθημερινῶς προσφέρει νέον ὕλικόν. Παρὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα δὲν κατέστη δυνατὸν ὀλοκλήρως τὸ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης εἰς φῶς ἀχθὲν ὕλικόν νὰ ἐξετασθῇ συγκριτικῶς πρὸς τὴν Π. Δ. Ἐναλλάξ ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη

επισύρει τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Δ. ἄλλοτε εἰς τὰς χώρας τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἡ προσοχὴ ἦτο προσηλωμένη ἐπὶ τῶν Ἀσσυριακῶν ἐβρημάτων, ἤρχισεν ἐσχάτως νὰ συγκεντρῶται μᾶλλον εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀλλὰ καὶ πάλιν μεταφέρεται γοργῶς εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου διὰ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν παναρχαίων Σουμερικῶν πόλεων, ὁπόθεν νέον πάλιν ὕλικόν προσκομίζεται. Εὐνόητον, ὅτι οὕτω πλείστων προβλημάτων ἡ λύσις δὲν ἐπετεύχθη ἔτι ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἐπιχειρεῖται ἢ ἐπανεξέτασις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καθ' ἡμέραν προσκομιζομένου ὕλικου. Ἡ ἐξέλιξις ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτῃ δὲν συνετελέσθη ἀκόμῃ, τὸ πλείστον εὐρίσκεται ἔτι ἐν τῇ ἐρεύῃ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικόν τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης εἰς τὴν νέαν κατεύθυνσιν, εἰς ἣν κινεῖται.

Ἐν τῇ σκιαγραφίᾳ ταύτῃ μεταβολὴ τῆς κατευθύνσεως τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑποστώσιν ἀλλοίωσιν αἱ θέσεις τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen. Ἡ γνώσις τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν τῆς προσθίας Ἀνατολῆς ἐπέδρασεν ἀναγκαστικῶς μεγάλως ἐπ' αὐτῶν, διότι αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις πρὸς ἀνασύνταξιν τῆς εἰκόνας ὁλοκλήρου τοῦ Ἰσρ. πολιτισμοῦ μετεβλήθησαν πλέον μεγάλως. Ἰδίως αἱ θέσεις τοῦ Wellhausen ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰσρ. θρησκείας δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ τηρηθῶσιν. Ἐὰν λ. χ. ὁ Wellhausen πάσας τὰς ὑψηλὰς θρησκευτ. ιδέας παρ' Ἰσραὴλ κατεδίβαζεν εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὴν βαβυλ. αἰχμαλωσίαν, διότι πρὸς σύγκρισιν δὲν εἶχεν ἄλλο τι ἢ τὴν προϊσλαμικὴν θρησκείαν τῶν Ἀράβων, διὰ τῶν ἐβρημάτων ὅμως ἐδιδασκόμεθα ὅτι αἱ τοιαῦται ιδέαι ἦσαν πολὺ ἐνωρίτερον διαδεδομένα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οὕτω π. χ. τὴν ιδέαν τοῦ οὐρανοῦ Θεοῦ, τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου κλπ., ἃς τινὰς ὁ Wellhausen ἐξέλαμβάναν ὡς προϊόντα τῶν χρόνων τῆς αἰχμαλωσίας, ἀπαντῶμεν παρὰ Βαβυλωνίαις καὶ Ἀσσυρίαις πολὺ ἐνωρίτερον. Τοῦτου ἕνεκα πολλὰ τεμάχια τῆς Π. Δ. ἰδίως ψαλμοὺς, περιέχοντας ὑψηλὰς θρησκευτικὰς ἐννοίας, ἤρχισαν νὰ μεταφέρωσιν εἰς τὴν πρὸ τῆς βαβυλ. αἰχμαλωσίας ἐποχὴν. Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ ἐπηρεασμένη πλέον ἐκ τοιούτων παρατηρήσεων ἤρχισε νὰ ὑποβάλλῃ πάλιν ὑπὸ τὴν ἐρευναν προβλήματα ἤδη ἐξετασθέντα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ περὶ τῶν πηγῶν τῆς Πεντατεύχου θεωρία τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen, ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ χρονικὴ σειρὰ τῶν πηγῶν τούτων, καὶ ἡ τοποθέτησις τῆς Ἱερατικῆς πηγῆς εἰς τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους παραμένουσι καὶ σήμερον τόσον στα-

θερά ἐν τῇ Διαμαρτυρομένη θεολογίᾳ, ὥστε αὐτὸς ὁ πολὺς H. Gressmann ν' ἀναγκασθῇ ζωηρῶς νὰ τονίσῃ «ὅτι οὐδεμίᾳ σήμερον ἐπιστήμῃ τῆς Π. Δ. δύναται νὰ υπάρξῃ μὴ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῶν συμπερασμάτων τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν τῆς 'Εξατεύχου»¹.

Τοιαύτη, Κυρίαί καὶ Κύριοι, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἶναι ἡ γενικὴ κατεύθυνσις τῆς 'Επιστήμης σήμερον. Πόσον ὅμως γόνιμος εἰς ἀποτελέσματα ὑπῆρξε καὶ ποῖαν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων καὶ γένεσιν νέων τοιούτων ἐπέφερε θέλει δειχθῆ ἕκ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν καθ' ἕκαστον μαθημάτων.

Ὡς πᾶσα ἐπιστήμη προτιθεμένη νὰ ἐρμηνεύσῃ φιλολογικόν τι μνημεῖον σπουδάζει καὶ ἐρευνᾷ τὴν γλῶσσαν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, ἐξ οὗ καὶ μόνου προβαίνει εἰς ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν, οὕτω καὶ ἡ 'Επιστήμη τῆς Π. Δ. ἀπαιτεῖ βαθεῖαν γνώσιν τοῦλάχιστον τῶν δύο γλωσσῶν, τῆς 'Εβραϊκῆς καὶ τῆς Βιβλικῆς 'Αραμαϊκῆς, ἐν αἷς πρόκεινται ἡμῖν τὰ βιβλία τοῦ ἔβρ. κανόνος τῆς Π. Δ. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 10 αἰ. μ. X., ὅποτε ἄρχονται αἱ πρῶται γραμματικαὶ καὶ λεξικολογικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ τῆς 'Εβραϊκῆς γλώσσης, μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀδιάκοπος ὑπῆρξεν ἡ ἐρευνα. Ἄλλ' ἡ ἀρχαιότερα περίοδος κατ' ἀνάγκην πολλὰ φκοδομεῖ ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ ἐν τῷ γραμματικῷ καὶ ἐν τῷ λεξικολογικῷ μέρει, διότι ἔλειπε πλεῖστον ὕλικόν συγγενεστάτων πρὸς τὴν 'Εβραϊκὴν Σημιτικῶν γλωσσῶν. Ἀφ' ἔτου ὅμως ἐγνώσθη μέγα μέρος τοῦ φιλολ. πλούτου τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν, ἰδίως δὲ τῶν Ἀκκαδικῶν καλούμενων γλωσσῶν ὡς καὶ πολλῶν Ἀραμαϊκῶν διαλέκτων, καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ἤρχισεν ἐν τῇ Σημιτολογία νὰ ἀνθῇ, τότε μόνον κατωρθώθη ἐπὶ στερεᾶς πλέον ἐπιστημονικῆς βάσεως ἡ 'Εβρ. γλῶσσα νὰ τεθῇ ἐν τῷ πλασιῷ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν. Τὸ πρῶτον κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον καθίστατο δυνατόν νὰ γραφῇ συγκριτικὴ γραμματικὴ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν². Αἱ ἀρχαιότεραι ἔβρ. γραμματικαὶ δὲν ἐπλήρουσαν πλέον τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Τὸ 1918 ὅμως ἀναφαίνεται ἡ δίτομος ἔβρ. γραμματικὴ τῶν H. Bauer καὶ P.

1. H. Gressmann: Die Aufgaben der alttest. Forschung Giessen 1924 σ. 2 ἐξ. πρὸς καὶ J. Goettsberger: Einleitung in das Alte Testament Freiburg 1928. σ. 74, ἐνθα χαρακτηρίζει τὴν θεωρίαν τοῦ Wellhausen ὡς τὴν κυριαρχοῦσαν σήμερον «die Graf—Wellhausensche Hypothese muss als die gegenwärtig herrschende bezeichnet werden, gegen die auch wohlüberlegte Angriffe bisher nicht zum Erfolge führten»

2. Πρὸς C. Brockelmann: Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Semitischen Sprachen (Berlin 1908)

Leander ὑπὸ τὸν τίτλον *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des A.T.* (Halle 1918—1922). Ἡ γραμματικὴ αὕτη θάινει πλέον ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ συγκριτικῆς μεθόδου, πᾶν δὲ τὸ γλωσσικὸν ὕλικὸν τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ζητεῖ νὰ διαγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῶν μορφῶν τῆς ἑβρ. γραμματικῆς, ὡς ὁ τίτλος αὐτῆς ῥητῶς δηλοῖ, καὶ ἐρμηνεύσῃ αὐτάς. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους στήριζεται ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀναφανείσα ὡς 29η ἐκδοσις γραμματικῆ τοῦ περιφήμου W. Gesenius μετ' ἐπεξεργασίαν γενομένην ὑπὸ τοῦ (. Bergsträsser¹. Αἱ γραμματικαὶ αὗται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν Μασωριτῶν γενομένας νεωτέρας ἐργασίας² θέτουσιν ἐπὶ τάπητος πάντα τὰ γραμματικὰ προβλήματα, οὕτω δὲ θὰ καταστήθῃ δυνατόν νὰ καθορισθῶσιν αἱ ξένα ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ἑβρ. γλώσσης καὶ διαφωτισθῇ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς.

Πολὸν ὁμως σπουδαιότερον διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Π. Δ. ἦτο ἔτι τώρα καθίστατο δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀρχὴν πλῆθους ἑβρ. λέξεων καὶ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν καθορίζοντες ἐπὶ βάσει αὐτῶν τὴν σημασίαν αὐτῶν³.

Ὁὕτω καλλίτερον σήμερον φιλολογικῶς παρεσκευασμένος ὁ ἐρμηνευτῆς εἰσέρχεται εἰς τὸ κείμενον μὲ περισσώτερα φιλολ. ἐφόδια. Ἀλλὰ τὸ κείμενον τῶν ἱερῶν βιβλίων τῆς Π. Δ. παρ' ὄλεν τὸ θρησκ. σέβας, μεθ' οὗ διετηρεῖτο, καὶ τὸ θρησκ. δέος μεθ' οὗ ἀντεγράφετο καὶ διεδίδετο, δὲν διετηρήθη ἀπηλλαγμένον ἀντιγραφικῶν, ἀκουστικῶν καὶ ἄλλων σφαλμάτων, ὀφειλομένων εἰς διαφόρους λόγους. Ἀποβαίνει ἐπομένως ἀναγκαία ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς αὐτοῦ. Τοιαύτη ἐργασία καὶ προηγουμένως ἐγένετο ἀλλὰ σήμερον ἐπιτελοῦμεν αὐτὴν διὰ περισσοτέρων καὶ τελειοτέρων μέσων. Αἱ ἀπόπειραι πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐξελίξεως τῆς γραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ. μετὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐξ αὐτῶν συμπερασμάτων ἐπὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου καὶ ἡ καθ' ἕτερον πλέον ἐπίσημη χρησιμοποίησις τῶν Ο', ὀφειλομένη εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Fr Wutz περὶ μεταγραφῆς τοῦ ἑβραϊ-

1. *Hebräische Grammatik I. Teil* Leipzig 1918 *II. Teil* 1929.

2. P. Kahle *Masoreten des Ostens*. Leipzig 1913. Τοῦ αὐτοῦ *Masoreten des Westens I*. Stuttgart 1929. Τοῦ αὐτοῦ *Die hebräischen Bibelhandschriften (Zeit. für die Alt. Wiss. 1928 σ. 113—137)*. Τοῦ αὐτοῦ: *Mosoreten des Westens II* Stuttgart. 1930.

3. Πρὸλ. Arth. Allgeier: *Neuere Methoden der Wortforschung und die alttest. Exegese (Bibl. Zeitsch. τόμ. 17 (1926) σ. 201—224, ἔνθα εὕρισκει τις καὶ τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν)*.

κοῦ κειμένου δι' ἑλληνικῶν στοιχείων ¹, εἶναι τῶν νεωτέρων χρόνων δημιουργήματα. Ὅπως ὁμοῦς ἰδιαιτέρως δεόν νὰ τονισθῶσιν αἱ πολυτιμοὶ ὑπηρεσίαι, ἅς προσέφερον εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου καὶ δὴ τῶν ποιητικῶν βιβλίων ἢ μόνις ἀπὸ τινων δεκαετηρίδων γνωσθεῖσα μετρικὴ τῆς ἑβρ. ποιήσεως. Μόνις αἱ ῥηξικέλευθοι ἐργασίαι τοῦ Ed. Sievers ² ἔφερον εἰς φῶς τὸν ῥυθρὸν, τὸ τονικὸν μέτρον τῆς ἑβρ. ποιήσεως, ἤρχισεν εὐθὺς ἡ χρησιμοποίησις τῆς μετρικῆς ἐπὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὡς εἰς πᾶσαν νέαν ἀνακάλυψιν ὁ ἐνθουσιασμός ὑπερεπήδησε τὰ ἔσκαμμένα. Οὕτως ὡς ἔαν τελείως νὰ ἦσαν κάτοχοι πάντων τῶν κανόνων τῆς ἑβρ. μετρικῆς ἐξήτουν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν τότε γνωσθέντων πρώτων κανόνων αὐτῆς πανταχοῦ τοῦ κειμένου καὶ ἐπὶ τοῦ πεζοῦ ἀκόμη λόγου, διαγράφοντες ὅ,τι πρὸς αὐτοὺς δὲν συνεφώνει καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐλλείποντα. Σήμερον μετὰ τὴν ἀπάρροδον τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὴν βαθυτέραν γνῶσιν τῆς μετρικῆς ³ πλέον νηφάλιον πνεῦμα διέπει τοὺς ἐρευνητάς. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ τονικοῦ μέτρον ἐπὶ τοῦ πεζοῦ λόγου ἐγκατελείφθη σχεδόν, ἡ δὲ διόρθωσις τῶν στίχων, τῶν μὴ προσαρμοζομένων πρὸς τὰ γνωστὰ μέχρι σήμερον τονικὰ μέτρα, ἣ δὲν γίνεται, τοῦ ἀπροσαρμοστοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὴν ἄγνοιαν πολλῶν εἰσέτι κανόνων τῆς μετρικῆς ἣ γίνεται μετὰ πολλοῦ ἐνδοιασμοῦ ⁴.

Οὕτω μετὰ τὴν δυνατὴν τελειοτέραν σήμερον ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου εἰσερχόμεθα πλέον εἰς τὴν ἐρμηνείαν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ μέσα πρὸς τελειοτέραν κατανόησιν τοῦ κειμένου ἐπολλαπλασιάσθησαν. Μετὰ τὴν γραμματικὴν καλουμένην ἐρμηνείαν, ἣτις καὶ αὕτη σήμερον γίνεται ἐπὶ ἀσφαλεστέρας βάσεως, προβαίνομεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνείαν. Ἐκαστον βιβλίον τῆς Π. Δ. ζητοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγράφη, νὰ καθορίσωμεν τὴν σχέσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸ πνευματικὸν τότε περιβάλλον, τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τούτου. Ἡ τοιαύτη ἀναγκαιοτάτη

1. Fr. Wutz: Die Transkriptionen von der Septuaginta bis zu Hieronymus Stuttgart 1925.

2. Ed. Sievers Metrische Studien Leipzig 1901—1904.

3. Νεώτερα σχετικὰ ἔργα ἰδὲ ἰδίως J. Rothstein Grundzüge des hebr. Rhythmus und seiner Formenbildung Leipzig 1909. Ed. König: Rythmik Halle 1914. A. Bruno Der Rhythmus der alttest. Dichtung Leipzig 1930.

4. Προϊόντα νεωτέρων ἐργασιῶν ἐπὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου εἶναι ἰδίως: Fr. Delitzsch: Die Lese—und Schreibfehler im Alten Testament Berlin 1920. R. Kittel Biblia Hebraica³ Stuttgartiae 1930.

σύνδεσις ἐκάστου βιβλίου τῆς Π. Δ. πρὸς τὸ περιβάλλον τῶν τότε χρόνων ἀπαιτεῖ λεπτομερῆ γνῶσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τότε μόνον ὁ ἐρμηνευτὴς θὰ δυναθῇ νὰ λύσῃ πλεῖστα ἄσα προβλήματα, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέως, ν' ἀναπνεύσῃ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀέρα τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, νὰ κατανοήσῃ τὰς τάσεις τοῦ συγγραφέως, νὰ σταθμίσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ ἀναδείξῃ οὕτω τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέως. Οὕτω ἡ ἐρμηνεία αὕτη καταστᾶ νὰ εἶναι καὶ ψυχολογική, εἰς ἣν εἰσέρχεται ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ δι' ἄλλου νέου τρόπου, τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ λόγου, τῶν φιλολογικῶν δῆλον ὅτι κατηγοριῶν, ὧν ἡ γνῶσις εἶναι ἔργον τῶν τελευταίων χρόνων. Δὲν εἶναι ἄνευ σπουδαιότητος πρὸς τὴν ἐρμηνείαν οὐδὲ ἄσχετος πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέως ὁ καθορισμὸς τῶν φιλολ. κατηγοριῶν καὶ δὴ ὁ τρόπος τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Πᾶσα ἰδιάζουσα πλοκή, παρεκκλίνουσα τῶν σταθερῶν μορφῶν τῶν φιλολ. κατηγοριῶν, πᾶσα ἰδιαιτέρα μορφή καὶ ἰδιαιτερος χρωματισμὸς εἶναι ἀπότοκος τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῶν παρέχει ἡμῖν τὴν δυνατότητα νὰ κατανοῶμεν πληρέστερον τὸν συγγραφέα. Οὕτω ἡ ἐρμηνεία τῆς σήμερον εἰσάγει ἡμᾶς βαθύτερον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Π. Δ., εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἰδιάζοντος ἐσωτερικοῦ βίου ἐκάστου συγγραφέως. Τὸ κλασικὸν ἐρμην. ἔργον ἐν τῇ τοιαύτῃ κατευθύνσει εἶναι τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ H. Gressmann ἐκδοθὲν πολύτομον ὑπόμνημα εἰς τὴν Π. Δ.¹, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ προσοχὴ συγκεντροῦται εἰς τὰ θρησκ. ζητήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλο νέον παρουσιάζεται ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, ὅτι διὰ πρώτην φοράν ἐπιχειρεῖται νὰ δοθῇ μία εἰκὼν τῆς ἐξελέξεως τῆς Ἰσραηλ. φιλολογίας διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ παραθέσεως τῶν φιλολ. Ἰσρ. ἔργων κατὰ χρονικὴν σειράν. Συμπλήρωμα τοῦ ἔργου τούτου δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ E. Sellin ἔτι καὶ νῦν ἐκιδιδόμενον πολύτομον ὑπόμνημα εἰς τὴν Π. Δ., ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν παραμελοῦνται καὶ τὰ προβλήματα τῆς φιλολ. κριτικῆς καὶ ἄλλα ζητήματα δευτερευούσης σημασίας.

Μία σύγκρισις τῶν ἔργων τούτων πρὸς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ὕπερμνήματα τοῦ Nowack καὶ Martí, τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὴν κίνησιν τῆς σχολῆς τοῦ J. Wellhausen, δεικνύει κάλλιστα τὰ νέα ἐπιτελεσθέντα βήματα.

Ἡ ὅλη ἐρμηνευτικὴ αὕτη ἐργασία εἶναι ἐκ φύσεως συνδεδεμένη

1. Die Schriften des Alten Testaments² Göttingen 1920 ἐξ.

πρὸς τε τὴν φιλολογικὴν¹ καὶ τὴν ἱστορικὴν κριτικὴν, αἵτινες θίγουσι πλέον τὰ ζητήματα τῆς γνησιότητος, τῆς συνθέσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν κειμένων. Ἐκάστη τούτων ἰδίαν μὲν θαδίζει δδόν, ἄγουσιν ὁμως ἀμφότεραι εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἐναλοῦσαι, συγκρίνουσαι καὶ συνδέουσαι τὰ ἐπὶ μέρους καὶ ὀλόκληρον τὸ ὕλικόν ὑπὸ τὴν κριτικὴν ἔρευναν ὑποβάλλουσαι προπαρασκευάζουσι τὸ ἔδαφος καὶ δίδουσι πλέον κεκαθαρμένον τὸ ὕλικόν πρὸς ἀνασύνταξιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐκφάνσεις. Βεβαίως ἡ κριτικὴ παρὰ τὰ ἀφθονώτερα μέσα, ἅτινα σήμερον διαθέτει, ἀναγκάζεται πολλὰ ἐπὶ ὑποθέσεων νὰ οἰκοδομήσῃ, ἐν συνόλῳ ὁμως κατώρθωσε πολλῶν βιβλίων νὰ καθορίσῃ τὴν γένεσιν καὶ διαγράψῃ τὴν χρονικὴν σειρὰν αὐτῶν, τυγχάνουσαν τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦλάχιστον τῶν πλείονων ἐρευνητῶν. Ἐν τῇ νεωτέρᾳ κριτικῇ ἀντικείμενον ἐρεύνης ἀπετέλεσαν ἰδίως τὰ βιβλία τῶν προφητῶν, περὶ τὰ ὅποια σφοδρὸς ἀκόμη διεξάγεται ἀγών. Γενικῶς ἐν τῇ νεωτέρᾳ φάσει τῆς κριτικῆς παρατηρεῖται ἡ τάσις πρὸς ἀρχαιοτέραν τεποθέτησιν τῶν βιβλίων καὶ περισσοτέρα πίστις εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς διασωθεῖσαν παράδοσιν.

Οὕτω παρμερῶς ὁ ἐρευνητὴς τῆς Π. Δ. ἐξετάσας τὰ βιβλία καὶ τὸ ὕλικόν ὑπὸ τὴν κριτικὴν ἔρευναν ὑποβαλὼν προβαίνει πλέον εἰς τὴν ἀνασύνταξιν καὶ ἀνάδειξιν πασῶν τῶν ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραήλ. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας ταύτης ἴσταται ἡ πολιτικὴ ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ. Αἱ πρῶται ἀπόπειραι πρὸς συγγραφὴν ἱστορίας, βασιζομένης ἐπὶ κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν πηγῶν χρονολογοῦνται μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅποτε εἶδον τὸ φῶς αἱ πρῶται ἱστορίαι, αἱ μετερχόμεναι αὐστηρὰν ἱστορικὴν κριτικὴν μέθοδον. Τὰ σχετικὰ ἔργα τῶν E. Ewald², F. Hitzig³ καὶ H. Grätz⁴ εἶναι αἱ πρῶται τριαῦται ἀπόπειραι. Ἡ ἀρξάμενη αὕτη κίνησις παρὰ τὰς ἐναντίας προσπαθείας τῶν E. Hengstenberg⁵, H. Kurtz⁶ κ. ἄ. πρὸς διάσωσιν τοῦ χύρους

1. Τὰ ἀξιολογώτερα τῶν νέων ἔργων εἶναι: O. Eissfeld: Hexateuchsynopse Leipzig 1922. Τοῦ αὐτοῦ: Die Quellen des Richterbuches Leipzig 1925. K. Elliger: Die Einheit des Tritojesaja Stuttgart 1918. O. Eissfeld Die Komposition der Samuelisbücher Leipzig 1931.

2. E. Ewald: Geschichte des Volkes Israel⁵ Göttingen 1864.

3. F. Hitzig: Geschichte des Volkes Israel Leipzig 1869.

4. H. Grätz: Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart 1814.

5. E. Hengstenberg: Geschichte des Reiches Gottes unter dem Alten Bunde Berlin 1869.

6. H. Kurtz: Geschichte des Alten Bundes⁵ Berlin 1864.

τῆς παραδόσεως ἐπεκράτησεν ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῆς σχολῆς τοῦ Wellhausen, ἀφ' ἧς ἀρχεται νέα περίοδος, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ βασίζεται ἐπὶ τῶν νέων δεδομένων τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν τὴν Πεντατεύχου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θεωρίας τοῦ Wellhausen ἐγράφησαν αἱ σπουδαιότεραι ἱστορίαι ὡς τοῦ B. Stade¹, τοῦ Ed. Meyer², τοῦ H. Guthe³, τοῦ R. Kittel⁴ καὶ ἄλλων χωρὶς νὰ ἐλλείπωσι καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔργα, ἱστάμενα πλησιέστερον πρὸς τὴν παράδοσιν⁵. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι αὗται πρὸς ἀποτελέσειν ἀληθοῦς ἱστορίας δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμέναι πολλῶν ὑποθέσεων, διότι πολλῶν περιόδων αἱ πηγαὶ ἦσαν ἐλάχισται. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἀνατολῆς ἐτελειοῦτο, τοσοῦτον ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἀπέβαινε πληρεστέρα καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς αὐτῆς χαρακτήρ τελειότερος⁶. Παρὰ τὰς μεταβολὰς ὅμως ταύτας ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ μέθοδος παρέμεινε πάντοτε ἀδιάσειστος. Ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς φαίνεται ν' ἀπογομνῶν τὸν κλάδον τοῦτον τοῦ θεολογικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος καὶ θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τῆς ἀποκαλύψεως ἐν τοιαύτῃ αὐστηρᾷ ἱστορικῇ μεθόδῳ, περὶ ἧς φιλολογία ὁλόκληρος συνέστη⁷.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην τῆς ἱστορίας ἔβαινε ἡ μετ' αὐτῆς στενῶς συνυφασμένη ἱστορικὴ τοπογραφία τῆς Παλαιστίνης. Τὸ ὕλικόν τῶν ἀνασκαφῶν ἰδίως ἐν Παλαιστίνῃ παρείχε τώρα τὴν δυνατότητα ἀναπτύξεως τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας τῆς Παλαιστίνης⁸, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς μερίμνης ἰδρυθέντων ἐπιστημονικῶν σωματείων⁹, σκοπὸν ἐχόντων τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Ἁγίας Γῆς, καὶ τῶν ἰδρυθέντων πολυαρίθμων διαφόρων Ἰνστιτούτων ἰδίως μετὰ τὸν Εὐρωπ.

1. B. Stade Geschichte des Volkes Israel Berlin 1881.

2. Ed. Meyer Geschichte des Altertums 1884.—1901 (5η ἐκδ. Stuttgart 1926 ἐξ.)

3. H. Guthe Geschichte des Volkes Israel* Leipzig 1914.

4. R. Kittel Geschichte des Volkes Israel⁵⁻⁶ Gotha 1923.

5. Πρὸς. A. Klostermann: Geschichte des volkes Israel 1896.

S. Oettli Geschichte Israels bis auf Alexander den Grossen 1905.

6. Πρὸς. τὰς ἱστορίας τῶν Ed. Meyer (ἐνθ' ἄνωτ.) καὶ R. Kittel (ἐνθ. ἄνωτ.) πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκδόσεις αὐτῶν.

7. Τὴν κυριωτέραν νεωτέραν βιβλιογραφίαν ἰδὲ κατωτέρω,

8. Περὶ τῆς σημασίας τῆς Παλαιστινολογίας ἰδὲ G. Dalman: Dass und wie wir Palästina—Forschung streiben müssen (Palästina—Jahrbuch 1924 σ. 5—52).

9. Palestine Exploration Fund, Deutscher Palästina—Verein, The Jewish Palestine Exploration Society.

πόλεμον ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ¹ ἔλαβεν ἡ ἱστορική τοπογραφία τῆς Παλαιστίνης ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, ἰδρύθησαν ἰδιαίτερα περιοδικά², ἐξεδόθησαν ἀπαράμιλλοι γεωγραφικοὶ χάρται, παριστῶντες τὴν Παλαιστίνην κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας αὐτῆς³, ἐγράφησαν αἱ πρῶται ἐπιστημονικαὶ γεωγραφίαι τῆς ἀρχαίας Παλαιστίνης⁴ καὶ τέλος ἀνεφάνησαν ἔργα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν λαογραφίαν τῆς Παλαιστίνης⁵.

Μεγάλη ὁμως ὑπῆρξεν ἡ ἀνάπτυξις καὶ τῶν κλάδων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, οὕτως εἶπεν, ζωὴν τοῦ Ἰσραήλ, οἷτινες εἶναι καὶ οἱ σπουδαιότεροι. "Ὅτι μὲ τὰς εὐτυχεῖς πολυαριθμοὺς ἀνασκαφὰς ἐν Παλαιστίνῃ⁶ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἡ Ἑβραϊκὴ ἀρχαιολογία ἐπε-

6. Ἀπαρίθμησιν τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μέχρι σήμερον γενομένων ἀνασκαφῶν τέλεσεν ἀλματώδεις προόδους κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, νέα δὲ προβλήματα ἀνέκυψαν καὶ πολλὰ ἐλύθησαν, εἶναι τι αὐτονόητον. Ἡ νέα ἔκδοσις τοῦ βιβλίου τοῦ P. Volz: Die Biblischen Altertümer Suttgart⁷ 1925 καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας τοῦ J. Benzinger⁷.

1. École Biblique et Archéologique Française, American School of Oriental Research, Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes, British School of Archaeology in Jerusalem, Palestine Oriental Society

2. Palästina—Jahrbuch, Zeitschrift des Deutschen Palästina—Vereins, Quarterly Statement τῆς Palestine Exploration Fund, Bulletin of the American School of oriental Research, Bulletin of the British School of Archaeology, The Quarterly of the Departement of Antiquities in Palestine.

3. Πρβλ. G. A. Smith: Atlas of the Historical Geography of the Holy Land London 1915. H. Guthe: Bibelatlas² Leipzig 1926. K. Koeppl: Palästina (Die Landschaft in Karten und in Bildern Tübingen 1930).

4. Πρβλ. ἰδίως F. Buhl: Geographie des Alten Palästina Freiburg 1896. H. Guthe: Palästina² Leipzig 1927. G. Smith: The historical Geography of the Holy Land London 1920. G. Dalman: Orte und Wege Jesu⁵ Gütersloh 1924 τοῦ αὐτοῦ: Jerusalem und sein Gelände. Gütersloh 1930.

5. Πρβλ. G. Dalman: Palästinischer Diwan Leipzig 1901. C. Wilson: Peasant Life in the Holy Land, London 1906. E. Littmann Arabische Beduenerzählungen, Strassburg 1908 G. Hölscher: Landes und Volkskunde von Palästina, Leipzig 1907. H. Schmidt—P. Kahle. Volkserzählungen aus Palästina. Göttingen 1918. G. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina. Gütersloh 1928.

μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἰδὲ παρὰ L. Concise: Bibliography of Excavations in Palestine (ἐν The Quarterly of the Departement of Antiquities n Palestine vol I No 2 (1931) σ. 88 ἑξ.).

7. J. Benzinger; Hebräische Archäologie⁵ Leipzig 1927.

παριστώσι ζωηρότατα τὸν διανυθέντα δρόμον. Δέον νὰ ἐμολογηθῆ ὅτι μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἡ ὅλη ἐπιστήμη τῆς Π. Δ. ὠκοδομεῖτο ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν φιλολογικῶν μνημείων. Τὰ εὐρήματα ὅμως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὰ πορίσματα τῆς Ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας παρέχουσι πλέον τὴν ποθουμένην συμπλήρωσιν καὶ ἀποτελοῦσι διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Δ. δευτέραν πηγὴν ἐξ ἴσου ἀξίαν πρὸς τὴν πρώτην.

Τὸ ἱστορικὸν ὅμως πνεῦμα, τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἐπιστήμην μας τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων, τείνει νὰ μεταβάλλῃ τὸν χαρακτήρα τῆς Ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας. Ἡ ξηρὰ παράταξις τῶν διαφόρων θεμάτων κατὰ τὸ ἀρχαῖον διάγραμμα τῆς ἀρχαιολογίας δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον τὸ σύγχρονον τῆς ἐπιστήμης πνεῦμα, τὸ ζητοῦν νὰ εὕρῃ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἐκάστου φαινομένου, νὰ συνδέσῃ αὐτὰ κατὰ τὴν αἰτιώδη αὐτῶν σειρὰν διὰ ν' ἀποτελέσῃ ὀργανικόν τι σύνολον, νὰ σχηματίσῃ δηλ. ἱστορίαν. Οὕτως ἀντὶ τῆς ξηρᾶς ἐκείνης παρατάξεως τῶν διαφόρων θεμάτων ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ καταβάλλεται νῦν προσπάθεια, ὥστε νὰ καταστήθῃ δυνατὴ μία ζωντανὴ παράστασις τοῦ πολιτισμοῦ, μία ἱστορία τοῦ Ἰσρ. πολιτισμοῦ. Τὰ πρῶτα ἔργα ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ κατευθύνσει ἐφάνησαν πλέον. Ἦδη τὸ 1911 τὸ ἔργον τοῦ M. Lods Israels *Kulturentwicklung* προοιωνίζεται τὴν νέαν ἐποχὴν, τὸ δὲ 1919 ὁ A. Bertholet χαρίζει εἰς τὴν ἐπιστήμην τὸ ὠραῖον ἔργον *Kulturgeschichte Israels*, ἐν ἔτος δὲ ἀργότερον ἀκολουθεῖ τὸ ἔργον τοῦ J. Pedersen Israel¹. Ἐνταῦθα ἕκαστον πλέον θέμα ἀνήκει εἰς τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῇ θέσιν καὶ ἐξετάζεται ἢ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ σύνολον. Οὕτω ζωντανὸς ἀναπηδᾷ πρὸ ἡμῶν ὁ Ἰσραηλ. πολιτισμὸς, ἐξεταζόμενος δὲ πάντοτε ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς ἀνατολῆς λαμβάνει τὴν προσήκουσαν θέσιν καὶ σημασίαν αὐτοῦ ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατεύθυνσιν πολλὰ προβλήματα ἐπέθησαν ἐπὶ τάπητος. Τὰ ζητήματα καὶ ἀναζητήματα εἰς τὴν κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν, πολιτικὴν συγγράττησιν τοῦ Ἰσραήλ, τὰ ἐντελῶς παραμεληθέντα, ἀρχίζουν τώρα ν' ἀποτελῶσιν ἀντικείμενον ζωηρᾶς ἐρεύνης².

Παρὰ τὴν σπουδαιότητα ὅμως τῆς νέας ταύτης τροπῆς τῆς Ἑβρ.

1. Ἰδὲ καὶ A. Lods: *Israël des origines au milieu du VII siècle* Paris 1930.

2. Πρὸς M. Weber: *Das antike Judentum* Tübingen 1921. A. Menes: *Die vorerilischen Gesetze Israels im Zusammenhang seiner Kulturgeschichtlichen Entwicklung* Giessen 1928. K. Galling: *Die Israelitische Staatsverfassung in ihrer vorderorientalischen Umwelt*. Leipzig 1929.

Ἀρχαιολογίας δέον νὰ δηλογοηθῆ ὅτι πολλὰ προβλήματα καθαρῶς ἀρχαιολογικῆς μορφῆς δὲν τυγχάνουσι τῆς δευτέρας ἐξετάσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ. Τούτου ἕνεκα ἤρχισαν ἤδη νὰ ἀκούωνται διαμαρτυρίαι κατὰ τῆς μετατροπῆς τῆς Ἑβρ. Ἀρχαιολογίας εἰς ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλ. πολιτισμοῦ¹. Πόσον ἡ Ἀρχαιολογία θὰ δυνηθῆ ν' ἀντιστη εἰς τὸ ρεύμα, τοῦτο θὰ δείξῃ ὁ ἐπιῶν χρόνος.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ Ἑβρ. Ἀρχαιολογία εἰς ἱστορίαν τοῦ Ἰσρ. πολιτισμοῦ ἐξελισσομένη περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραήλ. Δύο ἕμως κλάδοι ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος καὶ ἐκτάσεως αὐτῶν ἀποχωρίζονται ἀναγκαιῶς ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσρ. πολιτισμοῦ. Ὁ εἰς τούτων ἀναφέρεται εἰς τὴν θρησκείαν ὁ δ' ἕτερος εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ πρῶτος, ἱστορία τῆς Ἰσραηλιτικῆς-Ἰουδαϊκῆς θρησκείας νῦν καλούμενος, ἀποτελεῖ τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ θεολόγου ἐρευνητοῦ τῆς Π. Δ., ἐν ὑπηρετοῦσι πάντες οἱ προμνημονευθέντες κλάδοι. Ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν προβάλλεται ὡς κύριος ἀθαιρέτως ὑπὸ τοῦ θεολόγου, ἀλλ' ἐκπηδᾷ ἐξ αὐτῆς τῆς Π. Δ., ἧς κέντρον εἶναι ἡ θρησκεία.

Ὁ κλάδος οὗτος ἀρχαιότερον «Θεολογία τῆς Π. Δ.» καλούμενος, εἶναι γέννημα τῆς ἐποχῆς τοῦ ὀρθολογισμοῦ, καθ' ἣν ἤρχισαν νὰ τονίζωσιν ὅτι αἱ δογματικαὶ διδασκαλαί, ὡς αὐταὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διμορφώθησαν, δὲν συνταυτίζονται ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὰς ἐν τῇ Βίβλῳ. Ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν Δογματικὴν Θεολογίαν ἰδρύθη τότε ἡ «Βιβλικὴ Θεολογία», Θεολογία δηλ. τῆς Π. καὶ Κ. Δ., σκοποῦσα τὰς ἐν τοῖς διαφόροις βιβλίοις τῆς Βίβλου ἐγκατεσπαρμέναις διδασκαλίαις συστηματικῶς νὰ ἐπεξεργασθῆ καὶ κατατάξῃ. Ἀλλ' ἡ χειραφέτησις τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἀπὸ τῆς Δογματικῆς δὲν ἦτο τότε πλήρης. Ἡ διάταξις τῆς ὕλης ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Δογματικῆς. Οὕτω ὠμίλει καὶ αὐτὴ περὶ Θεοῦ, τῶν ἰδιοτήτων καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, περὶ δημιουργίας, περὶ ἀγγέλων κλπ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διάταξις τῆς ὕλης παρεκώλυε τὴν ἀνάδειξιν τῶν θρησκ. προσωποποιήτων, τὴν κατάδειξιν τῆς διαφορᾶς τῶν διαφόρων περιόδων τῆς θρησκείας καὶ, τὸ σπουδαιότερον, δὲν ἐπέτρεπε νὰ παρασταθῇ ἡ θρησκεία ὡς σύνολον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐξέλιξει ἀλλὰ κατετέμενετο εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια. Οὕτω ἡ Βιβλικὴ Θεολογία παρημέλει ἐντελῶς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν θρησκ. ἰδεῶν ἐνδιατρέβουσα περὶ ζητήματα τῆς Δογματικῆς, καταν-

1. Vb̄ H. Gressmann: Die Aufgaben der Alttest. Forschung. Giessen 1924 σ. 14.

τώσα ν' ἀποβαίνει πολλάκις Ἀπολογητικὴ τῆς Δογματικῆς. Τὸν στενὸν τοῦτον δεσμὸν Βιβλικῆς Θεολογίας καὶ Δογματικῆς προσεπάθησε νὰ διαρρήξῃ τὸ πρῶτον ὁ J. Gabler, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Oratio de justo discrimine theologiae biblicae et dogmaticae regundisque recte utriusque finibus*, Altorfii 1787 ἐτόνισε τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας καὶ ἀπῆρτησε τὸν τέλειον χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Δογματικῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἰδίως τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ ἱστορικὸς χαρακτῆρ τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας κατέκτα σταθερώτερον ἔδαφος. Ἄλλ' ἱστορία τῆς Ἰσραηλ. θρησκείας δὲν ἦτο τότε δυνατόν νὰ γραφῇ, διότι ἔλειπεν ἀκόμη ἡ ἐπιστημονικὴ διακρίθωσις τῆς συστάσεως τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ. Πέραν τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῶν βιβλίων δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσωσιν. Τὸ πρῶτον ὅταν διὰ τῆς φιλολ. κριτικῆς ἀπεκτῆθη ἔδαφος σταθερὸν ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι συγγραφῆς πραγματικῶν ἱστοριῶν τῆς Ἰσραηλ. θρησκείας¹. Ἡ θεωρία ἔπειτα τοῦ Wellhausen περὶ συστάσεως τῆς θρησκείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔρριπε τὸ πρῶτον φῶς ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως τῆς Ἰσραηλ. θρησκείας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ Βιβλικὴ Θεολογία λαμβάνει πλέον σταθερώτερον ἱστορικὸν χαρακτῆρα καὶ τέλος κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Θρησκευολογίας καὶ τῆς συσσωρεύσεως ἀφθόνου θρησκευτικοῦ Βαβυλωνιακοῦ, Κανααντικοῦ, Αἰγυπτιακοῦ ὕλικου συμπαρασύρεται τέλος ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ρεύματος ἀποβάσα ὡς καὶ ἄλλοι κλάδοι τῆς Π. Δ. καθαρῶς ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ὡς τοιαύτη ἀπώλεσε τὸν συστηματικὸν χαρακτῆρα, ἀκολουθοῦσα δὲ πλέον αὐστηρὰν ἱστορικὴν μέθεδον ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὴν γένεσιν τῆς Ἰσρ. θρησκείας κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους, οὕτω δὲ ἡ Ἰσρ. θρησκεία ὡς σύνολον ἐξελισσεται πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν, ἐν συνοχῇ δὲ καὶ συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας τότε θρησκείας ἐξεταζομένη παρουσιάζει κατὰ τὸν ζωηρότερον τρόπον τὰς διαφορὰς καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ὑπὲρ ἐκείνας, ἐνῶ αἱ μεγάλαι θρησκ. προσωπικότητες ἀναζῶσιν ἐκ τοῦ ὄθους τῶν αἰῶνων. Κατ' ἀκολουθίαν τῆς μεταβολῆς ταύτης καὶ τὸ ὄνομα τῆς «Θεολογίας τῆς Π. Δ.» μεταβάλλεται εἰς «ἱστορίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς-Ἰουδαϊκῆς θρησκείας». Ἐν πρώτοις ὁ ὅρος «Θεολογία» ὡς παριστῶν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς

1. Πρὸβλ. W. yatke: Die Biblische Theologie wissenschaftlich dargestellt Bd. 1. Die Religion des A. T. nach den kanonischen Büchern entwickelt 1835.

θηρησκείας ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ «Θρησκεία» ἢ δὲ ὅρος (Θεολογία) «τῆς Π. Δ.» ὡς στενός ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ «Ἰσραηλιτικῆ-Ἰουδαϊκῆ» (θηρησκεία). Ἰνα δὲ καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ὡς ἱστορικῆς δηλωθῆ, προσετέθη ἡ λέξις «ἱστορία»¹. Οὕτω τιτλοφορεῖται πλέον ὁ σπουδαίος οὗτος κλάδος καὶ ὑπὸ ἐρευνητῶν, κατεχόντων τὴν δεξιὰν πτέρυγα². Ὡς ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐφαρμοζομένη αὐστηρὰ ἱστορικὴ μέθοδος ἄγει εἰς μέσον κατὰ μείζονα λόγον τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν, πρὸς λύσιν τοῦ ὁποίου διάφοροι διετυπώθησαν γνῶμαι³.

Ἄλλὰ τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας δὲν ἀφῆσεν ἀμετάβλητον καὶ τὸν ἕτερον τῶν δύο ἀναφερθέντων κλάδων, τὸν ἀναφερόμενον δηλ. εἰς τὴν Ἰσραηλ. φιλολογίαν. Τὸ μάθημα τοῦτο ἔφερε καὶ φέρει ἔτι καὶ νῦν τὸ ὄνομα «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Π. Δ.» Αὕτη ἐρευρᾶ κριτικῶς τὰ ἐπὶ μέρους βιβλία τῆς Π. Δ. καὶ ἀσχολεῖται ἔπειτα περὶ τὸ σύνολον αὐτῶν ἐξετάζουσα τὴν γένεσιν τοῦ κανόνος. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν τῆς Ἰσρ. φιλολογίας, ἣν οὕτω παρέχει τὸ μάθημα τοῦτο, εἶναι ὠχροτάτη. Ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν Π. Δ. κατατριβομένη περὶ τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα καὶ ἐξετάζουσα ἀπομεμονωμένως ἕκαστον βιβλίον ἀδυνατεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν Ἰσραηλ. φιλολογίαν ὡς ἐκδήλωσιν τῆς Ἰσρ. ζωῆς. Δι' ὃ τὸ μάθημα τοῦτο δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Διδάσκεται καὶ θὰ ἐξακολουθῆ διδασκόμενον ὡς χρήσιμον εἰς τοὺς ἀρχαίους, εἰσάγον αὐτοὺς εἰς τὰ προβλήματα τῶν βιβλίων. Ἄντ' αὐτοῦ ὁμως ἐγείρεται πλέον εἰς νέος ὑπέρτερος κλάδος μὲ εὐρύτερον ὄριζοντα, γέννημα τῶν νεωτέρων χρόνων, προῖόν τοῦ ἱστο-

1. Πρὸλ. R. Smend: Lehrbuch der alttest. Religionsgeschichte² Freiburg 1889. K. Marti Geschichte der Israel Religion³. Strassburg 1897. J. Rothstein Die Religion des A. T. im Lichte geschichtlicher Wahrhaftigkeit Gütersloh 1921. G. Hölscher: Geschichte der Isr. und Jüd. Religion Giessen 1922. Τὸν παλαιὸν τίτλον διατηροῦσιν: B. Stade—A. Bertholet: Biblische Theologie des Alten Testaments Tübingen 1905—1911, E. Kautsch: Biblische Theologie des Alten Testaments. Tübingen 1911, ἀκολουθοῦσιν ὁμως τὴν νέαν κατεύθυνσιν.

2. Πρὸλ. Ed. König: Geschichte der Alttestamentlichen Religion⁵⁻⁴ Gütersloh 1923.

3. Πρὸλ. O. Eissfeldt: Israeli tisch—jüdische Religionsgeschichte und Alttestamentliche Theologie (Zeitsch. für die alt. Wiss. N. F. τόμ. 3 (1926) σ. 1—12.) Fr. Baumgärtel: Ist die Kritik am Alten Testament berechtigt? Schwerin 1927 σ. 44 ἐξ. Ed. König Die Wahrheit der alttest. Religion. Gütersloh 1929.

ρικού πνεύματος, ἡ ἱστορία τῆς Ἰσραηλ. φιλολογίας, ἥτις ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὴν φιλολογίαν ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραήλ, τοῦ Ἰσρ. πνεύματος. Δὲν ἐξετάζει πλέον τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. ἀλλὰ ζητεῖ νὰ σχηματίσῃ γενικὴν εἰκόνα ὁλοκλήρου τῆς Ἰσρ. φιλολογίας διὰ τῆς συναρμογῆς ἐκάστου εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν, συγκροτοῦσα οὕτω ὀργανικὸν σύνολον, ὅπερ ἔπειτα κατατάσσει εἰς τὸ γενικώτερον πλαίσιον τῆς φιλολογίας τῆς ἀρχαίας προσθίας ἀνατολῆς, καθορίζουσα οὕτω διὰ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τὴν σχέσιν τῆς Ἰσρ. φιλολογίας πρὸς τὰς λοιπὰς καὶ τὴν ἰδίαν ὁδόν, ἣν ἐβάδισεν αὕτη, ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ πράξῃ ἢ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Π. Δ. ¹.

Ὁ ἰδιάζων σκοπὸς τῆς Ἰσρ. φιλολογίας, νὰ παραστήσῃ δηλ. τὴν φιλολογίαν ὡς ἐκδήλωσιν τῆς Ἰσρ. ζωῆς, ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὰς μορφάς, ἐν αἷς πρόκεινται ἡμῖν σήμερον τὰ διάφορα τεμάχια, τὰς φιλολ., ὡς λέγομεν σήμερον, κατηγορίας, διότι ἐκάστη κατηγορία ἔχει τὴν ἑδραν αὐτῆς, κατὰ τὴν εὐστοχον διατύπωσιν τοῦ H. Gunkel «ἐν τῇ ζωῇ» καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξεπήδησαν, ἐκ τῆς νίκης λ. χ. τὸ ἐπινίκειον ἄσμα, ἐκ τοῦ θανάτου ὁ ἐπικηδεῖος θρήνος κλπ. Ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ ἱστορία τῶν φιλολ. κατηγοριῶν πρὸς διακρίθωσιν τῆς ἐξελλέως, ἣν ὑπέστησαν αὗται ἀπὸ τῆς περιόδου πρὸ τοῦ γραπτοῦ λόγου μέχρις ὅτου λάθωσι τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Π. Δ. Ἡ ἱστορία τῶν φιλολ. κατηγοριῶν ἀποτελοῦσα πλέον, χάρις εἰς τὰς ἀπύτους ἐργασίας τοῦ H. Gunkel ², ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσρ. φιλολογίας δίδει τὸ χρῶμα τῆς ζωῆς εἰς τὴν φιλολογίαν.

Ἄλλ' ὡς ἡ ἐξωτερικὴ μορφή ἐκάστου τεμαχίου ἔχει τὴν ἱστορίαν αὐτῆς οὕτω καὶ τὸ ὕλικόν. Ἐντεῦθεν διαμορφοῦται ἐν νεώτερον μάθημα ἡ ἱστορία τοῦ ὕλικου τῆς Π. Δ. ³, ἥτις καὶ αὕτη ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσρ. φιλολογίας ἀποτελοῦσα, προὐρίσται σπουδαίας ὑπηρεσίας νὰ παράσχω, διότι αὕτη κυρίως θὰ δείξῃ τὸ ἰδιάζον, τὸν ἰσχυρότερον χαρακτήρα τῆς Ἰσρ. φιλολογίας καὶ τοῦ Ἰσρ. πνεύματος.

1. Idè T. E. Peet: A Comparative Study of the Literature of Egypt, Palestine and Mesopotamia. London 1931.

2. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Β. Βέλλα: Ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου τοῦ Νασὺμ Ἀθῆναι 1930 σ. 8 ἐξ.

3. H. Usener: Sintflutsagen. Bonn 1899. H. Schmidt Jona. Göttingen 1907. K. Fries: Das phitosophische Gespräch von Iliob bis Platon Tübingen 1904 H. Gunkel: Das Märchen im A. T. Tübingen 1917.

Καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ κατευθύνσει ἐφάνησαν ἤδη τὰ πρῶτα ἔργα τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσρ. φιλολογίας¹.

Τέλος μνημονευτέα ἢ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀρκούντως προαχθεῖσα σπουδὴ τῶν Ο'.² Ἡ μελέτη αὐτῶν ὅσον ἀφορᾷ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Δ. ἔχει νὰ προσφέρῃ ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου. Αἱ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀκριβῶς κυρίως ὑπὸ Καθολικῶν θεολόγων γινόμεναι νεώτεραι ἔρευναι προσέφερον τῷ ὄντι πολυτίμους ὑπηρεσίας³. Ἐκτός τούτου, ἐὰν ἡ περὶ μεταγραφῆς τοῦ Ἑβρ. κειμένου δι' ἑλληνικῶν γραμμῶν θεωρία τοῦ Fr. Wutz ἀναδειχθῇ ὀρθή, τότε ἴσως θὰ δυνηθῶμεν τῇ βοήθειᾳ τῶν Ο' ν' ἀνεύρωμεν ἀρχαίας ἀγνώστους ἡμῖν ἔβρ. ρίζας⁴. Πέραν τούτων εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Δ. δὲν δύναται τι ἀξιόλογον νὰ προσφέρῃ ἡ σπουδὴ τῶν Ο'. Προδιαγράφεται ὁμῶς εἰς τὴν νεαρὰν ταύτην ἐπιστήμην ἕτερον στάδιον, ἐφ' οὗ Ἕλληγες κυρίως ἐρευνῆται εἶναι πρωτίστως κεκλημένοι νὰ ἐργασθῶσιν. Ἡ σπουδὴ τῶν Ο' ὡς φιλολογικὸν ἔργον, ἢ γραμματικὴ, ἢ λεκτικὴ, ἢ λεξικολογικὴ ἐπεξεργασία τοῦ μνημείου τούτου εἶναι τὰ εὐρέα πεδία τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἡ ἐπ' αὐτῶν ἐργασία δέον νὰ εἶναι ἔργον τῆς ἑλληνικῆς φιλοτιμίας. Τούτου ἕνεκα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἢ σπουδῆ τῶν Ο' δὲν πρέπει νὰ παρεκκλίνῃ, ὀρθῶς ἢ ἡμετέρα Θεολογικὴ Σχολὴ μόλις κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα ἴδρυσεν ἰδίαν ἔδραν πρὸς προαγωγὴν τοῦ κλάτου τούτου καὶ μετὰδοσιν εἰς τοὺς φοιτητὰς τῶν πορισμάτων τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης τῶν Ο'. Θὰ ἀπογυμνώσῃ ἀναμφιβόλως τὸν κλάδον τούτον τοῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος, ἐὰν τὸ μάθημα τῶν Ο' τραπῇ εἰς ἐρμηνεῖαν τῆς Π. Δ. καταφεύγον εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Π. Δ. ἐκ μεταφράσεως. Ἡ ἐν τῇ Δύσει ἀρξάμενη ἔρευνα τῶν Ο' δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ νὰ

1. R. Budde: Geschichte der althebräischen Litteratur Leipzig 1906. H. Gunkel: Die Israelitische Literatur Berlin² 1925. J. Hempel: Die althebräische Literatur (Handbuch der Literaturwissenschaft) Wildpark—Potsdam 1930.

2. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἰδὲ ἐν Π. Μπρατσιώτου: Βραχυτάτη εἰσαγωγή εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν Ο' Ἀθῆναι 1929.

3. Πρβλ. ἰδίως F. Wutz: Die Psalmen textkritisch untersucht. München 1925. J. Fischer: Das Alphabet der LXX—Vorlage im Pentateuch. Münster 1924.

4. Πρβλ. Fr. Wutz: Althebr. Stämme im Psalmentext der Septuaginta (Biblische Zeitsch. τόμ. 17 (1927) σ. 1—28, Τοῦ αὐτοῦ: Alte Stämme und Formen die von G. noch bezeugt werden (Bibl. Zeitsch. τόμ. 18 (1928) σ. 1—31).

τραπή τὴν ἀνωτέρω διαγραφείσαν μόνην δυνατὴν ἐπιστημονικὴν ὁδόν.

Τοιαύτη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἶναι ἡ κατεύθυνσις καὶ ἀνάπτυξις, ἣν ἔλαβεν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἡ τόσον αὐστηρῶς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐφαρμοσθεῖσα ἱστορικὴ κριτικὴ μέθοδος, ἣτις φαίνεται αἴρουσα κατὰ μέγα μέρος τὸν Θεολογικὸν χαρακτήρα, προὐκάλεσεν ἐσχάτως τὴν ἀντίδρασιν, ἣτις ἐξεδηλώθη ἐν τῇ Διαλεκτικῇ λεγομένῃ Θεολογίᾳ¹. Ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν ταύτης ἀντι τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης ἐπιζητεῖται ἡ καθαρῶς Θεολογική, ἡ πνευματικὴ καλουμένη ἔρμηνεα τῆς Π. Δ.² Τὰ βιβλία δὲν ἐπιχειροῦσι νὰ κατανοήσωσιν ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγράφησαν, διότι ἡ θεία Ἀποκάλυψις κεῖται ὑπὲρ τὸν χρόνον. Ὁ ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ περιεχόμενος Λόγος κεῖται ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν εἶναι σχετικὴ δι' ἐν μόνον τμήμα χρόνου ἀλλ' αἰώνιος. Πολλὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων παρουσιάζουσι πολλὰς περὶ τὴν κατανόησιν δυσκολίας οὐχὶ διότι ἀδυνατοῦμεν ν' ἀναχθῶμεν ἔνεκα ἑλλείψεως μέσων εἰς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς συστάσεως τῶν βιβλίων, ἀλλὰ διότι, κατ' αὐτούς, εἰς τὴν φύσιν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐγκτεται τὸ ἀκατανόητον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαῦται ἀρχαὶ ἀνοίγουσιν ἐν τῇ ἔρμηνευτικῇ εὐρύτατα τὴν θύραν τῆς ἀλληγορίας, ἣτις ἄγει εἰς δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Ἐφ' ὅσον τὸ ἱστορικὸν ἔδαφος ἀφαιρεῖται, ἀντικειμενικὰ κριτήρια δὲν ὑπάρχουσι πλέον, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἔρμηνευτοῦ ρυθμίζουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ κείμενου. Τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν εὗρον μέχρι σήμερον τοῦλάχιστον πρόσφορον ἔδαφος παρὰ τοῖς ἔρμηνευταῖς τῆς Π. Δ. Δυσκόλως ὁ ἔρμηνευτῆς θὰ ἐγκαταλίπη τὸ μετὰ τόσων κόπων ἀποκτηθὲν ἔδαφος διὰ νὰ μεταθέσῃ τὸ κέντρον εἰς τὴν φαντασίαν καὶ ἴδῃ, ἔπειτα ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ ὑψώγῃ τοὺς ὤμους αὐτοῦ πρὸ τῶν ἐγειρομένων προβλημάτων, καταπνίγων τὴν ἔμφυτον περὶ τὴν γνῶσιν ὁρμὴν καὶ ἔφεσιν αὐτοῦ διὰ τῆς ἀρχῆς ὅτι κύριος χαρακτήρ τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι τὸ ἀκατανόητον αὐτῆς

1. Περὶ ταύτης γενικῶς ἰδὲ Π. Μπρατσώτου. Ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία τοῦ K. Barth. Ἀθήναι 1931.

2. Πρὸς R. Seeberg: Zur Frage nach dem Sinn und Recht einer pneumatischen Schriftauslegung (Zeitsch. für system. Theologie 1926 σ. 28 ἐξ.) Erich Seeberg: Zum Problem der pneumatischen Exegese (Sellin—Festschrift Leipzig 1927 σ. 127—137). H. Frick: Wissenschaftliches und pneumatisches Verständnis der Bibel. Tübingen 1927. G. Megger: Pneumatische Exegese (Schrift und Bekenntnis 1927 σ. 99 ἐξ.).

Ἡ ὅλη ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης, ἦν προσεπάθησα ἀνωτέρω νὰ σκιαγραφήσω, συνετελέσθη ὑπὸ Διαμαρτυρομένων καὶ Καθολικῶν θεολόγων, [τῶν τελευταίων τούτων ἀσχοληθέντων προθυμότερον καὶ ἐπιτυχέστερον περὶ τοὺς κλάδους τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, τῆς μετρικῆς καὶ τῆς Παλαιστινολογίας.

Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν κινήσεως δὲν δύναται, δυστυχῶς, νὰ γίνῃ λόγος τις. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι εἶναι ἐλάχισται. Πρὶν ἔτι οἱ παρ' ἡμῖν θεραπεύοντες τὴν Π. Δ. λάθωσι μέρος εἰς τὸ γενικὸν βεῦμα τῆς κινήσεως τῆς ἐπιστήμης, θὰ εἶναι ἀνάγκη μακρὸν χρόνον νὰ καταναλώσωσιν εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὸν φοιτητὴν βοηθημάτων πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης. Πλὴν μιᾶς Ἑβραϊκῆς Γραμματικῆς τοῦ ἀλησιμονήτου Ν. Παπαγιαννοπούλου οὐδὲν ἕτερον παρ' ἡμῖν ὑπάρχει. Εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου θὰ κατάβληθῇ ἀναμφιβόλως πᾶσα δύναμις. Ἄλλὰ διὰ τούτου, φίλοι φοιτηταί, αἱ δυσχέρειαι πρὸς σπουδὴν τῆς Π. Δ. δὲν ἤρθησαν. Εἶδετε τὴν ἕκτασιν, ἦν προσέλαβεν ἡ ἐπιστήμη, τὰ πολλὰ ἐφόδια, ὧν προέχει ἡ ἐκμάθησις τῶν γλωσσῶν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Π. Δ., ἦν ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ παρὰ παντὸς ἐπιχειροῦντος τὴν καλλιέργειαν αὐτῆς. Ἡ ὁδὸς φαίνεται ἀνάντης ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Ἦδη ἡ ἐκμάθησις τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, ὡς ἄλλως τε πάσης ξένης γλώσσης, θὰ σὰς παρουσιάσῃ κατ' ἀρχὰς δυσκολίας τινάς. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐκμάθησιν ταύτης ὡς καὶ τῆς Βιβλικῆς Ἀραμαϊκῆς ὀφείλετε ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιδοθῆτε δι' ὅλων τῶν δυνάμεών σας, διότι ἄνευ ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ καλλιεργήσῃτε τὴν ἐπιστήμην. Ἐκ μεταφράσεων, ὅσον εὐστοχοὶ αὐταὶ καὶ ἂν ὦσιν, οὐδέποτε δύνασθε νὰ ἐπιτελέσῃτε ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν. Τοιαύτη τις ἐργασία ἐκ μεταφράσεως εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀδιανόητος, διότι πῶς εἶναι δυνατόν ἐκ μεταφράσεως νὰ προβῆτε εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου, νὰ ἐξασκήσῃτε ἔπειτα φιλολ. κριτικὴν; πῶς δὲ εἶναι δυνατόν ἐκ μεταφράσεως νὰ ἐννοήσῃτε τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ ἡ μετάφρασις καὶ τὰς ἐννοίας πολλῶν λέξεων ἐπακριβῶς δὲν δύναται ν' ἀποδώσῃ καὶ, τὸ σπουδαιότερον, ἀποδίδει τὴν ἐννοίαν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου ὡς κατενόησεν αὐτὸ ὁ μεταφραστής; πῶς εἶναι δυνατόν ἐπακριβῶς νὰ σταθμίσῃτε τὴν φιλολ. ἀξίαν τοῦ συγγραφέως, ἀφοῦ ἐκ μεταφράσεως δὲν δύνασθε ν' ἀντιληφθῆτε οὔτε τὸν ἰδιαιτέρον χρωματισμὸν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας ἕκαστος συγγραφεὺς μεταχειρίζεται, οὔτε τὴν ἰδιόζουσαν πλοκὴν τῶν λέξεων ἐκάστου τεμαχίου ἀλλ' οὔτε καὶ τὸν ποιητικὸν ῥυθμὸν, ὅστις καὶ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου θὰ σὰς

είναι ἀπαραίτητος; Ἀναλογισθῆτε δὲ τοῦτο, ὅπερ πρὸ ὀλίγου ἀνέφερον, ὅτι ἡ μετάφρασις ἀποδίδει τὴν ἔννοιαν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου ὡς κατενόησεν αὐτὸ ὁ μεταφραστής. Ἐν ὅμως ἡ ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ ἀποδοθεῖσα ἔννοια αὕτη εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ ἔννοια τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, τοῦτο παραμένει εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα ἐρμηνεῖαν ἐκ μεταφράσεως ὡς ὁ φοβερῶτερος διηγετικὸς αὐτοῦ Ἐφιάλτης. «Ἄνευ γνώσεως τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ Ἀραμαϊκῆς σημειοῖ που εἰστόχως ὁ Ο. Procksch¹. περιπίπτομεν εἰς ἐξηγητικὴν βαρβαρότητα, ἣτις εἶναι ἡ Βιβλικὴ βαρβαρότης» τὴν δ' ἐκ μεταφράσεων ἐξήγησιν καλεῖ ὁ αὐτὸς Ο. Procksch «φευδεξήγησιν». Διὰ ταῦτα εἰς οὐδὲν τῶν Πανεπιστημίων τοῦ κόσμου ἐρμηνεῖα τῆς Π. Δ. γίνεται ἐκ μεταφράσεως, ὡς ἀπαραλλάκτως οἱ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς ἐρμηνεύονται ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

Ἄλλας Σημιτικὰς γλώσσας δὲν εἶναι δυνατόν, φίλοι σπουδασταί, νὰ ἐκμάθῃτε ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ, διότι ἐλλεῖπει ὀλόκληρος ἡ Σημιτολογία. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην αἰσθάνεται βαθύτατα ὁ Θεολόγος, διότι οὕτω οὐ μόνον πλεῖστα προβλήματα τῆς Ἑβραϊκῆς γραμματικῆς καὶ Λεξικολογίας ἀδυνατεῖ νὰ παρακολουθήσῃ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ ἐκτὸς τῆς Π. Δ. μνημεῖα, ἰδίως τὰ Βαβυλωνιακά—Ἀσσυριακά, παραμένουσι δι' αὐτὸν ἐσφραγισμένα, τοῦτου δ' ἕνεκα ἀδυνατεῖ νὰ σπουδάσῃ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, τμήμα τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ὁ Ἰσραηλιτικὸς. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην μόνον διὰ μεταφράσεως τῶν στενώτερον μετὰ τῆς Π. Δ. συνδεομένων κειμένων θὰ δυνηθῶμεν νὰ θεραπεύσωμεν.

Ἄλλ' ὅσον ἀνάγκης καὶ ἂν φαίνεται ἡ ὁδὸς, ὅσον καὶ ἂν αἱ δυσχέρειαι πολλαπλασιάζονται ἐκ τῆς μειονεκτικῆς θέσεως, εἰς ἣν ἡ ἐπιστήμη παρ' ἡμῖν εὐρίσκεται, μὴ σὰς ἀπολίπη, φίλοι φοιτηταί, ἡ πεποίθησις ὅτι διὰ συντόνου ἐργασίας θὰ φθάσῃτε εἰς τὸ ποθοῦμενον τέρμα. Τὸ ἔργον φαίνεται ν' ἀπαιτῆ πολὺν κόπον. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπὲρ πάντα ἄλλον κλάδον τῆς Θεολογικῆς Ἐπιστήμης ὁ ἐξηγητικὸς ἔχει μείζον τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτῆ παρὰ τοῦ Θεολόγου καὶ καλλιτέργειαν περισσοτέραν καὶ κόπον μεγαλύτερον, διότι ὁ Θεολόγος, ὅστις εἶναι τεταγμένος ὑφ' αἰανδήποτε μορφῆν νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Λόγου, ὀφείλει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐρευνήσῃ τελείως αὐτὸν τὸν Λόγον, τὸν περιεχόμενον καὶ ἐν τῇ Π. Δ. Μεθ' αὐτῶν τὴν συναίσθησιν ταύτην, ὅτι θεραπεύομεν ἕνα τῶν σπουδαιοτέρων κλάδων τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἃς ἐπιδοθῶμεν εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν ὁ δὲ Πατὴρ τῶν Φώτων ἃς ἔλθῃ ἀρωγός.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Μ. ΒΕΛΛΑΣ

1. O. Procksch. Ziele und Grenzen der Exegese (Neue Kirchl. Zeitschr. Heft 10 σ. 715—730).